

ФАТОС Т. ЛУБОЊА

ПОВТОРНО ОСУДЕН

Наслов на оригиналот:

Fatos T. Lubonja

Ridënimi

Përpjekja, Tiranë, 1996

© правото на објавување му припаѓа на авторот

Издавач: Аксиома

Едиција: Кратер

Уредник: Јордан Шишовски

Техничка обработка на текстот: Билјана Билбилоска

Дизајн на корица: Владимир Лукаш

Лектура: Ирена Игњатовска

Печатница: Стеда графика

Тираж: 500 примероци

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

traduki

Издавањето на ова дело беше поддржано од ТРАДУКИ, книжевна мрежа, на која припаѓаат Сојузното министерство за европски и меѓународни прашања на Република Австрија, Министерството за надворешни работи на Сојузна Република Германија, Швајцарската фондација за култура ПроХелвеција, Австриското здружение на преведувачи (Куќа на книжевноста Виена) по налог на Сојузното министерство за уметност, култура, јавна служба и спорт на Република Австрија, Гете Институтот, Фондацијата С. Фишер, Агенцијата за книги на Словенија, Министерството за култура и медиуми на Република Хрватска, Министерство за општество и култура на кнежеството Лихтенштајн, Фондацијата за култура Лихтенштајн, Министерството за култура на Албанија, Министерството за култура и информирање на Република Србија, Министерството за култура на Република Романија, Министерството за наука, култура и спорт на Црна Гора, Саемот на книгата во Лајпциг, Министерството за култура на Република Северна Македонија и Министерството за култура на Република Бугарија.

ФАТОС Т. ЛУБОЊА

ПОВТОРНО ОСУДЕН

Превод од албански јазик
и забелешки кон текстот:

Мариглен Демири

АКСИОМА

Скопје, 2022

СОДРЖИНА

1. <i>Прв дел, Апсењето</i>	9
2. <i>Втор дел, Истражниот суд</i>	45
3. <i>Трет дел, Судење</i>	105
4. Епилог	219

Оваа одживеана историја ја напишав уште пред три-четири години. Мислејќи дека книгата сè уште има потреба од последна рака, нејзиното објавување го одложував од година во година, од причина што во меѓувреме во моите длабини осетив дека вистинската причина за одложувањето е задршката дали да се стават вистинските имиња на ликовите. Моралното чувство ми велеше дека некои од имињата не треба да се стават. Од друга страна, пак, бесмислено ми беше во едно вистинско случување да ставам измислени имиња или да ја наполнев книгата со иницијали. Така, книгата остана во фиока, а јас бев постојано неодлучен.

Накрај, поради интегритетот на книгата, одлучив да ги оставам имињата без да ги променам.

Оние споменати сострадалници кои случувањата опишани во книгата ги потсетуваат на страдањата – нив и само нив им се извинувам.

Авторот

Прв дел

АПСЕЊЕТО

I

Планинските падини на Спач, преполни со стени и свлечишта, на лето стануваа црвеникави од врелите удари на сонцето и цепнатините и распукувањата предизвикани од зимските мразулци уште повеќе им се длабеа. Кога ги гледаш тие остри карпи, кои не можејќи да ги истрпат жегата и сушата како да сакаат да се откорнат од местото и да се стркалаат длабоко во студената сенка на устието на поточето, ти се зголемува почитта кон човековиот вид што би живеел на таа планина, која и без логорот на задолжителниот труд беше место за измачување и тортуре.

Беше лето 1978 година.

Се вредив во бригадата за на работа – втора смена. Фатени за рака двајца по двајца, како што ни беше заповедано да се движиме кога се движевме во линија, измачени од сонцето и жешката рефлексивна на камењата меѓу кои се влечкаше патчето кое носеше до рудникот, носевме чизми кои ни се правеа жива вода од испотените крпи кои ни беа на нозете. Едвај чекавме да заврши вредувањето и да ги пикнеме главите во сенките на галеријата.

По патот, редицата затвореници застапа пред бараката каде што ја добивавме порцијата со карбит. Секој зеде сив камен, некој директно во раце, а некој, пак, во парче хартија и продолживме понатаму. По некое време, мојата бригада се најде на малото плоштатче во Четвртата зона, која беше прва по скалите на галериите кои се лепеа до врвот на планината.

Го празнев кандилото од остатоците на карбитот од претходниот ден тресејќи го над шината токму до влезот на галеријата, кога ми се приближи Аќиф Селими. Ме допре за рамото и го погледнав, а тој ме погледна со еден невообичаен поглед што сакаше да каже дека треба да се поттргнам понастрана затоа што има нешто важно да ми каже.

Аќиф беше над педесет години, имаше одлежано околу дваесет години затвор во периодот '50-'60 и потоа беше ослободен. Го имаа оставено неколку години на мир, но накрај повторно го донеле на уште десет години поради агитација. Иницијално, се запознавме во спортската сала, каде и двајцата бевме привлечени од пасијата за шах, потем станавме пријатели и си верувавме еден на друг. Тој работеше тука на планот за отстапување.

Ме почека додека го ставив карбитот во кандилото и потоа се поттргнавме.

- Ти рече нешто Ванѓел за едно писмо што го пратиле „горе“ заедно со Фадил?

- Не - му реков - што е работата?

- Некој ми кажа дека му испратиле на Централниот комитет едно писмо

против Енвер Хоџа.

За момент збеснав.

- Како можеле да го направат тоа? Не се при себе! – одговорив.

- Така и мене ми изгледа.

- Дали си сигурен?

- Да бев сигурен, не ќе те прашував тебе. Си помислив да не ти кажал Ванѓел, оти контактирате. Како и да е, не му вели ништо.

***

Му ставив на кандилото вода од каналот што течеше до галеријата, го исчистив дупчето на цвечето со малото телче, и кога во носот го почувствував мирисот на бензинот го запалив и го пикнав во галеријата. Тука ме грабна тешката нивелирачка работа, која бараше почетна сила, брзина и концентрација. Туркајќи го вагонот на старите шини, кои еднаш излегуваа над водата еднаш влегуваа во водата, кои некогаш беа ептен нагоре наместени а некогаш, пак, надолу и често беа дури и поместени и оддалечени една од друга толку многу што навистина требаше човек да е вистински пеливан за да го истурка вагонот над нив без да го истури, забораваш сè. Но, кога и да имаше некоја пауза, умот ми одеше во писмото за кое зборуваше Аќиф. Не знам зошто ми предизвика некоја тегоба. Ми се виде дека може да ни создаде некакви неволји на сите. Започнав да мислам на некои зли работи. Една мисла ми велеше дека, доколку навистина го напишале тоа писмо – тоа не е храброст туку една погрешна проценка на ситуацијата; друга мисла, пак, дека го направиле тоа намерно за да бидат осудени, затоа што повторното судење и казнување за еден дел што имаа уште многу години за лежење може да се смета како еден вид „декорација“. Можеби го направиле тоа за да компензираат нешто, можеби некој грев од минатото. Не знам зошто во главата ми се вртеа овие мрачни. Кој да знае, можеби длабоко во мене чувствував една завист за смелоста што ја прикажале. Многу малку од затворениците би имале храброст да испратат такво писмо. Вистина е дека тие имаа уште 16 години за лежење, но едно вакво писмо го надминуваше предизвикот да бидат повторно осудени за агитација и пропаганда со уште десет години затвор.

* * *

Неколку дена подоцна го сретнав Ванѓел во логорот, во малото дворче залегнат на цементот наспроти берберницата. Го правеше неговото брзо врткање, потполно сам. Тој беше дел од бригадата на невработените, затоа што имаше лекарско уверение и вака во слободните часови можеше

човек да го види како се вртка околу две-три мали плоштатчиња во логорот.

Во тоа време Ванѓел, исто како и Фадил, ја одлежуваше шеснаесеттата година во затвор. Се познавав со него уште кога дојде пред две години од затворот во Бурел. Таму бил со татко ми во истиот дел од затворот, оној што го нарекуваа „месија“ или „ревизионистите“, кога дојде во Спач, заедно со поздравите, ми донесе и едно пакетче кафе од него. Уште оттогаш се среќававме често и имавме добро пријателство. Различни ни беа политичките симпатии, јас либерал, тој социјалист, но оваа разлика беше второстепена во нашите разговори во однос на тоа што го споделувавме: потребата за изразување на маката и огорченоста, но и тепањето време за тоа како би се спасиле од злото коешто нè имаше обземено. Често кога ќе се сретнеме со задоволство зборувавме и за нашите семејства. Беше разделен од неговата сопруга и неговата ќерка пред растурањето на односите со БС и оттогаш ги немаше видено. Ја сакаше таа жена и гаеше во себе убедување дека ништо не може да го раздели од неа. Имаше голема желба да зборува и да раскажува за семејните настани. Навистина ова беше еден од посилните стресови на затворениците воопшто затоа што раскажувајќи си ја семејната историја, тие како да ги преживуваа уште еднаш тие случки. Така, често кога и да почнеа да раскажуваат, не можеа да престанат. И покрај тоа, Ванѓел беше присебен и знаеше дека овие разговори стануваа досадни за тие кои ги слушаа и така брзо преминуваше на друго. Тој освен новинар, беше и преведувач. Ми ја раскажуваше историјата на првиот том со поезија што го подготвувал за објавување. Дента кога требало да оди во заточеништво се колебал дали да го земе со себе или да го уништи. Најпосле си рекол во себе „Ги премина сите граници Ванѓел, ќе пишуваш толку многу што оваа тетратка нема да има никаква вредност. Доколку те фатат, ова ќе биде едно обвинение плус...“ и така одлучил да го уништи. Но, откако бил приведен и видел дека во однос на обвиненијата коишто му ги натовариле овој том не би имал никаков придонес, се покајал што го искинал.

Мајка му беше единствената личност која го посетуваше сè додека не ѝ се парализираа нозете и не можеше слободно да се движи. По тоа, ако се земе предвид дека никој од семејството не можеше да ја донесе поради стравот од можните последици, тој ја немаше видено неколку години. Таа му праќаше само писма и понекогаш по петстотини леки од својата мала пензија. Кога некое време немаше да прими писмо, Ванѓел велеше „Сигурно отишла кај брат ѝ во Лушња“ затоа што знаеше дека оттаму таа не би му пишувала поради стравот да не му наштети на својот брат.

Пред пола година дена имаше разбрано дека починала. Тие денови целиот нервозен непрестано се движеше во логорот. Кога го сретнав да му из-

разам сочувство беше толку многу лут, со толку многу омраза во душата што не можеше да се воздржи без да ми рече: „А бе да ми ја ебат мајката!“ Кога Аќиф ми кажа за писмото што го испратиле до Централниот комитет веднаш помислив дека тука би биле истурени и отровот и лутината за нејзината смрт. Сепак, во последно време беше доста ентузијастичен кога го коментираше развојот на политичките настани во интерес на нашата надеж за излез од заторот. Беше тоа време кога од ден на ден очекувавме изјава за расипување на односите со Кина. „Завршивме“ – ми повторуваше во секој разговор што го имавме. Јас во неверување го прашував: „Како завршивме? Како го гледаш нивниот крај? Јас не гледам ништо“. Тој ќе ми одговореше: „Крајот на авантуристот не се знае кога доаѓа, но само се чувствува.“

***

Му се приближив со намера да го прашам за писмото. Влегов директно во муабет. Му кажав дека слушнав дека имаат пратено остро писмо во Централниот комитет.

- Кој ти кажа? – ме праша заинтересирано.
- Аќиф – му реков.
- И што сме напишале во тоа писмо?
- Против Енвер Хоџа. Барате негово оддалечување од позицијата прв секретар и промена на политичкиот курс.

Се насмевна и додаде:

- Не е вистина. Можеби го виделе Фадил како се качува горе кај соборната врата за да ја потпише картичката на едно писмо кое е од пред некое време. Но тоа беше писмо во кое бараше да му се направи анализа на очите, затоа што управата не се грижи многу да го испрати на контрола.

Толку природно ми одговори што не се ни поколебав дали ме лаже. Како што се движеа настаните, подоцна, не ми беше криво што не ми верува.

Се сеќавав на овој заеднички разговор постојано, заедно со еден друг постар, денот кога ми го донесе кафето од татко ми му честитав што куртулил од Бурел. Не ми се заблагодари, но ми кажа дека денот кога го преместувале еден негов пријател, Бардил Белишкова, му рекол: „Алал да ти е Ванѓел што одиш во логор“, овој од друга страна му одговорил: „Бардил, немој, не знаеш, имам некое лошо претчувство, како да ќе ми се случи нешто таму.“

Не можам да кажам дали беше некое претчувство или искуство, затоа што пред да нè однесат во Бурел, тој бил во логор и ги знаеше неговите

опасности. Навистина, затворот во Бурел беше потешок за здравјето и за нервниот систем, но таму се чувствувааш посигурно, затоа што слободата на дејствување е поограничена. Логорот, од друга страна, беше поотворен за опасности. Тука имаше побуни; тука имаше поголеми шанси за бегство, затоа и бевме повеќе во искушение, каде би биле претепани од стражарите; тука имаше работа во галерија која носеше свои опасности; во логорот човек имаше многу повеќе работа со полицијата, доста беа трите дневни повици кога често нè оставаа да стоиме на дожд за да нè провоцираат; потем, тука имаше многу повеќе шанси да се степаш до смрт со некого од осудените, имајќи предвид дека во галеријата работиш со железни предмети во рака. Во логорот имаше многу повеќе шанси да те обвинат лажно, беше многу полесно да најдат лажни сведоци...

II

Недолго по разговорот со Ванѓел, слегувајќи со бригадата во логорот, тие од втората смена, што се приближуваа, ни рекоа со тивок глас дека „ги зеле“ Фадил и Ванѓел. Не знаеја дали станува збор за приведување, трансфер или некој повик во Тирана. Не беа земени од плоштадот, јавно, туку ги викнале горе и оттаму тие не се вратиле. Кога пристигнавме во логорот веднаш прашавме и тие од бригадата на невработените ни потврдија дека е вистина.

Се шушкаше дека причината била писмото испратено горе, но ништо не беше сигурно. Уште помалку се знаеше за неговата содржина. Некој велеше дека напишале некое писмо со кое го денунцирале третманот врз затворениците во логорот на Спач, тортурата во рудникот, казнените самиц кои ги споредуваа со нацистичките крематориуми, отсуството на каква и да е литература итн., итн. Некои други, пак, дека писмото имало политичка содржина и дека главно беше со обвиненија против Енвер Хоџа. Ги имаше и такви кои сметаа дека имало две писма. Сепак, никој не излезе да каже, дури и тоа да беше во потесен круг, дали имаше прочитано некое од тие писма. Кој и да кажеше нешто, се повикуваше на фиљан човек чие име не можеше да го спомне.

Самиот факт дека ги зеле без галама го правеше човек да се надева дека може да ги испратиле во Бурел, но ова беше отфрлено многу брзо, затоа што сметководителот во логорот во вакви случаи ја носеше и финансиската состојба. Кога го прашаа дали ќе оди, тој не потврди такво нешто. Дури и се зачуди, иако на многу сомнителен начин. Тој беше еден од најдоверливите луѓе на управата затоа и се надевавме дека можеби знае што се случува.

По неколку денови дојде затворското комбе од Тирана кое ги носеше новите. Ги прашавме да не се во каушот¹, но не биле.

Како и да е, нивното земање, за кое немавме ни време да се потсетуваме, брзо почна да се заборава и стана дел од минатото. Исцрпувачката работа во галеријата, безбројните подредувања кои нервираа – пред да отидеме на работа, за време на одењето, враќањето, за време на повиците, за јадење, за купување нешто во продавница, за да се влезе во депото на храната, за да се влезе да се изврши нужда, за да се измијат садовите, па сам да се избањаш... – полициските претреси, говорите на комесарот,

---

¹ Кауш (tur. – kovuş koğuş) – просторија во која се држат затворениците по прием во затвор, во предистражна постапка, транзитна просторија. Постоела само во Централниот затвор во Тирана. *Заб. Прев.*

притисоците и провокациите на полицајците и на осудените бригадири, постојаниот страв од самица, тегобите за судбината на семејството, расправиите еден со друг, сè ова беше доволно за да се пополни времето и да не се занимаваме со судбината на оние кои го напуштаат и си одат од логорот.

Освен тоа, над сè беше работата во рудникот. „Материјал, трупови, дупка“ – овие беа зборовите кои ги употребувавме најчесто во текот на денот нарекувајќи ги со еден збор „циклус“. Треба да се отстрани материјалот што го исфрлила експлозијата, потоа треба да се постави еден пар вооружување и требаше да се направат дупките, за на крај да дојдат слободните лица кои ја спроведуваат експлозијата. Само кога се извршуваа сите овие работи „се исполнувше циклусот“. Бездруго мораше да се исполни, инаку би завршил во казнена самица, каде што беше дури полошо од под земја. Првото прашање коешто им го поставувавме на колегите од другата смена, за време на размената што се случуваше на патчето што носеше до сите влезови на галериите беше: „Направивте ли дупки? Колку длабоки ги направивте? Колку материјал исфрливте? Дали ставивте трупови?“ Истите прашања ни ги поставуваа оние кои доагаа по нас... така цел твој свет се вртеше внатре во таа пештера во длабочината на планината што ни ја цицаше енергијата...

III

Еден од централните ликови во логорот беше телалот. Неговиот глас се слушаше уште од пет наутро кога ја будеше првата смена, сè до девет часот навечер кога оваа смена се одмораше. Тој викаше за јадење за три оброци, тој викаше за повик, исто и за читање, тој преоѓаше и во забранетата зона каде што комуницираше со офицерот на чуварите, тој неинформираше за посетите на семејствата, тој ги најавуваше преместувањата, тој ги примаше писмата што ни ги праќаа семејствата од страна на командниот цензор и се спушташе надолу во библиотеката и ги доставуваше. Сè што беше ново, и добро и лошо, влегуваше низ неговите уста и рака. Не знам зошто беше употребен турскиот збор „телал“ за да алудира на таа работа што не беше во согласност со тоа што го работеше тој. Всушност, тој збор потсетуваше многу повеќе на пазарот, каде што луѓето слободно се движат, преполн со нови и неочекувани пријатни работи. Во овој случај, нашиот телал беше гласник на едно измачувачко и синхронизирано движење, каде неочекуваните работи беа многу ретки и често многу мрачни.

Во тоа време телалот беше Димо, еден рамен човек и доста мирен, од едно село од југот. Иако доверлив човек на управата, знаеше да е човечен и никогаш не провоцираше, а кога го правеше тоа го правеше со марифет, да не се сети. Сите велеа дека со него се раат, по истоштувачкото искуство со претходниот, Јорѓи, еден старец кавгаџија, многу силен за својата возраст, работел како овчар во слободно време, некогаш работеше и како полициски телал. Јорѓи речиси цели денови врескаше и провоцираше, известуваше дури и за најситните расправи помеѓу затворениците и кога нè будеше ги тргаше и кебињата, особено на младите, како што велевме, сакаше да им ги гледа меѓуножјата.

Не беше забележано некогаш Димо да се расправа или да се развикува и за него често се сомневавме како е можно да е кодош. Многумина го објаснуваа ова поврзувајќи го со првиот период на затворот, каде имаше многу темнини, земајќи предвид дека неговиот процес бил многу тежок, со една група обвинета за шпионажа и каде најмалку двајца биле осудени на смрт. Некои велеа дека тој е многу поопасен од Јорѓи, затоа што беше многу полукав. Имаше и други, додуша малкумина беа, кои беа убедени дека Димо беше чесен човек и дека тука работи поради негов пријател кој работел во министерството. Како и да е, добар или лош, тоа беше човек кој имаше комуникација со сите затвореници. Кога се спушташе од горе, оние кои ги чекаа нивните семејства го гледаа како

светлина со надеж дека ќе им се обрати за да ги спремат торбичките за храна. Во овој случај, Димо гласно ја соопштуваше веста и со израз на задоволство на лицето. Кога стануваше збор за повик од горе на некој затвореник за некоја сомнителна работа, Димо скришно ќе му се доближеше и ќе му речеше тивко: „Каква ти е работата?“ и потем, уште потивко ќе додадеше: „Те бараат горе.“

***

Околу два месеца откако ги зедаа Фадил и Ванѓел, едно претпладне, таму околу 11 и пол часот, во меѓувреме тие од трета смена имаа легнато да спијат, а тие од втората смена, пак, беа на принуден одмор, Димо силно извика: „Сите надвор!“

Овој повик ни дојде доста неочекувано земајќи предвид дека не беше вообичаен за тој период од денот. Сите се собиравме на тераса само кога се правеше повикот со кој тој известуваше со еден единствен збор „Аааа-пееллел“. Вака, кога и да го чуевме овој извик, се алармиравме, особено во периодот кога приведувањата и осудувањата по втор пат беа зачестиле. Во вакви случаи и оние од трета смена, кои се будеа како пијани и со болки во темето на главата, веднаш се трезнеа. Веднаш потоа се раѓаше некоја надеж дека овој повик има врска со каприците на комесарот на одделот Шахин Скура. Одвреме-навреме тој држеше по некој говор, каде заедно со високата политика на државата, нè предупредуваше и дека Енвер Хоџа знае што ќе се случи во Канада по петстотини години, а не пак за заговорите на непријателите внатре во државата. Правеше и една анализа на реализацијата на нормата во рудникот, им се закануваше на мрзливеците и накрај нè упатуваше на животот во логорот. „Ти текнало тебе да направиш една чинија со питулици, направи ја, ама не фрлај ги на улица да ги соннеш другите.“ Ова беше последната порака на комесарот, затоа што еден ден, влегувајќи така во логорот, имаше нагазнато на една питулица и имаше паднато.

Овој пат се разбра дека не стана збор за „питулици“. Тие доцнеа. Во меѓувреме, ние сите бевме собрани и стоевме налегнати еден до друг, затоа што тоа што го нарекувавме поле не беше само едно мало плоштатче за слободно да нè собере сите во него. Бевме наредени како секогаш: „невработените“ или „невклучените“, како што ги нарекуваше полицијата, на левата страна, потоа „надземјето“ и „подземјето“.

Нè имаше навјасано една тегобност во срцата. Се чувствувааше во воздухот нешто лошо. Сите гледаа нагоре од каде треба да слезат тие.

Логорот на Спач беше изграден на една урнатина доста навалена на еден од многуте ридови на тоа рударско подрачје. Градбите и бараките на логорот беа подигнати врз неколку плоштатчиња-тераси кои беа отворени со доста мака и се спуштаа по скалите по должина на урнатините. Зградата на управата беше во повисокиот дел кој беше надвор од оградните жици. Под него беше нашата зона опкружена со бодликава жица. Таа завршуваше кај долните оградни кули кои гледаа нагоре кон нас, додека, пак, надолу, кај една репка што завршуваше речиси до стрмнината кај поточето на крај на влезот на устието.

Накрај, отаде сидот што ја делеше забранетата зона од нашата зона се гледаа капите на војниците. Беа многу. Слегоа еден по друг и се појавија наредени, еден кат погоре од нас, на плоштатчето каде што обично комесарот Шахини ги одржуваше своите говори. Пред нив беше командантот на логорот, потоа доаѓаше комесарот, па оперативецот, офицерот на чуварите, по два цивила од ресорот за внатрешни работи на Ршен и цел баталјон полицајци зад нив. Ни го имаа фрлено окото. Еден од цивилите, кого не го познававме дотогаш, ја држеше цигарата обесена врз долната усна на начин на кој не можеше да се сфати дали го правеше тоа поради кабадајлук или со намера да ја надмине нелагодата што му ја предизвикуваа погледите на петстотини, или повеќе, затвореници со чии погледи за првпат се среќава. Од друга страна, оние од управата изгледаа многу сигурни, главно поради тоа што секој ден се среќававме. Но како и да е, во вакви случаи ниеден од нив не беше смирен докрај. Не им влеваше доверба никој дека овие подврткани суштества во сиви капути, кои во своите животи имаа изгубено толку многу, еден ден нема да го изгубат и стравот.

Во меѓувреме, три-четири полицајци се спуштија долу во дворот и се пикнаа меѓу нас. Дознавме дека го бараат човекот кого треба да го приведат. Во вакви случаи, лисиците ги држеа полускриени под ракави. Осудените, обременети со притисок и со стресови, со бледи лица, им правеа пат уште пред да се доближат. Ја расцепија бригадата на вработените дури не влегоа во редовите на „невработените“. Застанаа некаде, ама не можев убаво да видам каде точно. Затворениците во близина се отворија и бранот на ова движење, натоварено со многу тегобност, дојде до кај нас подземните. Во тој момент, иако не можев да видам кој е оној со лисиците, затоа што полицајците сè уште не го имаа донесено до првата скала, управникот му се обрати:

„Ти си Џелал Копренцка?“

„Да“ одговори Џелал, во тој миг појавувајќи се на скалата со раце вр-

---

зани со лисици зад грб опкружен од двете страни со двајца полицајци.

„Во име на народот си приведен.“

„Во име на народот? Овие вие ги нарекувате непријатели. Во име на непријателите на народот поарно речи.“

Не должеа многу. Од другите скали го видовме со лисици на рацете помеѓу двајца полицајци и пријателот на Џелал, Веиз Цеци, кому не му приредија некакви церемонии.

Ги зеа горе и отидоа со нив. Ние останавме уште некое време во дворот, вкочанети и замрзнати. Макар што, иако ова не беше прво вакво искуство, сепак доживувањето беше доста тешко. По тоа се раштркавме и се групиравме со пријателите од доверба за да го коментираме настанот.

IV

Џелал Копренцка дојде во Спач пред две-три години од нормалниот затворот во Белш. Тој беше ситен човек и boleжлив, не одеше на работа поради тоа што едното рамо му беше речиси парализирано. Беше осуден на 20 години затвор поради некаква ујдурма со некои расипани државни трансформатори кои откако ги поправил ги продавал за себе. Во Белш повторно го осудиле за агитација. Го заследили комунистите уште кога дошле на власт, со неговото семејство. Пред нормалниот затвор, имаше одлежано друг, политички, речиси лежеше дваесет години затвор.

Како способен човек со амбиции, стигнал да се истакне во нормалниот затвор. По некое време го имаа земено во Тирана заедно со неколкумина други политички осудени лица, во една екипа која се занимавала со преводи. Таму тој превел некоја книга во врска со глобалната стратегија на САД, која станала и некаков си коњ за него во однос на политичките разговори. Превел исто така и неколку книги за животот на големите шпиони. Министерството за внатрешни работи им даваше вакви книги на затворениците затоа што тие, затворениците, на некој начин беа непоправливи и немаше друг начин да се расипат повеќе. Освен тоа, тие ја работеве оваа работа доста слободно. Со овие книги, Џелал го имаше исполнето својот живот во логорот.

Иако ситен на раст, Џелал, чудно, имаше големи дланки на рацете. Понем, показалецот на здравата рака му завршуваше со еден голем и дебел нокт, небаре орлов клун. Овој орелоклуност нокт паѓаше секогаш во очи кога Џелал опкружен со други затвореници раскажуваше за неговите лични истории. Па потоа го гледаше ноктот мавтајќи со раката, ти одеше умот кај шпионите на логорот кои сигурно известуваат за овие предавања на Џелал.

Навистина тој многу убаво раскажуваше за историите на шпионските книги што ги преведувал. Исто и неговиот глас, слично на неговите дланки, изненадуваше кога пред себе го гледаш тоа негово ситно и ниско тело. Беше еден длабок и полн глас, доста импонирачки. Најинтересната книга што и најуспешно ја раскажуваше Џелал беше онаа која го опишуваше животот на еден германски агент што одлежал десет години затвор во САД. Откако ќе го раскажеше сите негови перипетии по американските затвори дури до Синг Синг, доаѓаше до моментот кога го ослободуваат и тргнува назад за Германија со еден параброд. Патниците на парабротчето слушнале на вести дека познатиот агент кој одлежал десет години затвор патува заедно со нив. Ова било доста интригантно за една млада

девојка која посакала да стане првата жена што ќе спие со него по толку долго време. Така и се случило.

Хепиенд како овој најмногу ги задоволуваше затворениците. Потем, разговорите се враќаа со силен полет кон политиката, до тоа како нивните маки да имаат ваков завршеток. Во таа насока Џелал ги развиваше одново и одново глобалните стратегии на САД. Албанија беше еден кинески сателит всушност. Промената на кинеската траекторија бездруго би ги повлекла и малите кинески сателитчиња. Поради тоа што оваа траекторија ја определуваа САД, нужно решението на албанскиот проблем би дошло оттаму и во многу краток рок. По тоа се анализираа елементи од внатрешната политика што го докажуваа ова. Овие моменти не беа малку, доволно само човек да ги стави очилата на желбата и ќе ги најде насекаде.

***

Брзо по тоа кружеа муабети дека Џелал беше приведен поради некое писмо. И тој испратил до Централниот комитет едно писмо како противодговор од страна на прозападните затвореници на писмото на Фадил и Ванѓел како происточни. И тој исто така пишувал против Енвер Хоџа, но различно. Неговото писмо го осудуваше расипувањето на сојузот со Кина и сугерираше Албанија да постапи како Кина, да воспостави дипломатски врски со САД и да се ориентира кон Запад.

Друг извор, пак, велеше дека авторите на двете писма се договориле пред да ги напишат писмата и дека нивната цел била, во зависност од реакцијата за некое од двете писма, да видат на која страна влече раководството на партијата.

Имаше и други кои кажуваа дека и Џелал, исто како и Фадил и Ванѓел, е амбициозен и авантурист, со егзибиционистичка протагонистичка душа; дека тој им позавидел на испратеното писмо на овие двајцата и дека вистинската причина зошто го напишал писмото беше ова. Имено, да докаже дека и нему не му недостига смелост, исто така и да биде на еднаква конкурентна позиција за блиската политичка иднина.

Џелал знаеше дека ќе биде приведен и се зборуваше дека чекал постојано облечен со сите алишта. Нејасна остана улогата на Вези. Подоцна дознавме дека тој го пишувал писмото, а подоцна и дека бил второпотпишан во писмото на Џелал.

Се коментираше подоцна и за изјавата на Џелал „Во име на непријателите на народот“. Некои ја застапуваа варијантата дека, велејќи го тоа,

за „непријатели“ ги подразбира оние кои го приведоа. Другите, пак, го интерпретираа тоа како една иронија и зафрканција поради приведувањата во затвор „во име на народот“, во едно време во кое сите ние живеевме помеѓу „непријателите“ на народот.

Еден нов затвореник, од кругот на неговите административци, напиша една песна за Џелал која многу брзо се прошири од уста во уста. Нејзините последни стихови зборуваа за багремот, на крајот на плоштатчето при приведувањето, кое „од тага го пуштило последниот лист“.

Џелал беше уапесен на крај на есента 1978 година.